

Zonder werk en zonder hoop?

ONDERZOEK

TEKST Marianne van Bochove, Katja Rusinovic, Godfried Engbersen en Toine Wentink¹
FOTO Tiva Pam

De coronamaatregelen van voorjaar 2020 betekenden een grote schok voor de Nederlandse samenleving: alleen nog werken en studeren vanuit huis, geen school of opvang voor de kinderen, geen bezoek aan café of restaurant, de kleinkinderen niet kunnen zien, geen vrijwilligerswerk, geen bezoek aan oma in het verpleeghuis – en zo kunnen we nog wel even doorgaan. Hoewel nagenoeg iedereen geraakt werd door de maatregelen, waren de gevolgen niet voor iedereen even groot. Uit het onderzoek *De maatschappelijke impact van COVID-19* blijkt dat de sociaal-economische en sociaal-psychologische impact vooral groot was voor mensen met lagere inkomens, mensen met tijdelijke contracten, ondernemers met of zonder personeel en uitkeringsgerechtigden.²

In de zomer, toen veel van de maatregelen versoepeld waren, kregen veel mensen weer wat lucht. Sectoren die hard getroffen waren, zoals de horeca, toerisme, transport en cultuur, kwamen voorzichtig weer op gang. Angst voor werk- en inkomensverlies en het niet vinden van een baan was afgenomen. Ons onderzoek in Den Haag liet deze verandering het sterkst zien: waar in april 68 procent van de ondernemers (met en zonder personeel) bang was dat hun bedrijf failliet zou gaan, was dat in juli gedaald naar 41 procent.³ Enerzijds laten deze cijfers de veerkracht van ondernemers zien, anderzijds bleek een aanzienlijk deel nog een grote mate van onzekerheid te ervaren. Met de tweede coronagolf in het najaar en de als gevolg daarvan weer aangescherpte maatregelen, is te verwachten dat deze onzekerheid daarna weer verder is toegenomen. De eerste cijfers van de derde meting van het *maatschappelijke impact*-onderzoek wijzen ook in deze richting: eind oktober / begin november gaf alweer meer dan de helft van de Haagse zelfstandigen aan te vrezen voor een faillissement.⁴

Deze cijfers geven een belangrijke indicatie van hoe ons land ervoor staat. Maar zoals we eerder al betoogden: de verhalen erachter zijn minstens zo belangrijk.⁵ Eerder analyseerden we de verhalen achter angst, stress en onzekerheid in brede zin, op het hoogtepunt van de eerste golf. In deze bijdrage kijken we specifiek naar ervaren werk- en inkomensonzekerheid en vergelijken we de antwoorden van de respondenten in april en in juli.⁶ Was de situatie van mensen

ERVAREN EN
VERWACHTE
INKOMENS-
ONZEKERHEID
DOOR CORONA

Op de sociaal-economische onzekerheid die de coronacrisis brengt, reageren mensen op verschillende manieren: voorzichtig optimistisch, bezorgd of zonder hoop. Dat blijkt uit sociologisch onderzoek. Van degenen die getroffen worden door baan- of inkomensverlies heeft een grote groep weinig hoop op een betere toekomst.

die in april onzeker waren in juli verbeterd? En wat waren hun verwachtingen voor de langere termijn? Tot slot blikken we wat verder vooruit: hoe zullen deze gevoelens van onzekerheid zich verder ontwikkelen, en wat vraagt dit van beleidsmakers?

De grootste verandering?

In de eerste meting van het onderzoek (april 2020) werd de respondenten de vraag gesteld wat voor hen persoonlijk de grootste verandering als gevolg van de corona-uitbraak was voor hun dagelijks leven. Van de in totaal 9710 respondenten gaven er 524 een antwoord waaruit bleek dat zij of hun partner inkomensverlies hadden ervaren, hun baan of werk hadden verloren, of onzeker waren over hun inkomen of werk. In de tweede meting (juli 2020) vroegen we de respondenten wat voor hen de grootste verandering was sinds het versoepelen van de maatregelen. Daarnaast werd gevraagd welke blijvende (negatieve of positieve) gevolgen respondenten voor zichzelf verwachtten.

Om de ontwikkeling in ervaren inkomens- en werkonzekerheid kwalitatief te duiden, hebben we de antwoorden op de vraag uit de eerste meting vergeleken met de antwoorden op de vragen uit de tweede meting. Van de 524 respondenten die in de eerste meting uitspraken deden over werk en inkomen, deden er 268 ook mee in de tweede meting van het onderzoek. Van deze 268 respondenten gaven 138 respondenten ook ditmaal inzicht in hun werk- en inkomenssituatie door in de beantwoording van de vragen opnieuw uitspraken te doen over hun werk en/of inkomen.⁷

Van deze 138 respondenten is twee derde werkzaam als zelfstandige, van wie de meesten als zzp'er. Onder deze respondenten bevinden zich bijvoorbeeld pedicures, fysiotherapeuten, muzikanten, horecapersoneel en taxichauffeurs. De meesten van hen zijn tussen de 35 en 64 jaar oud.

Op basis van de antwoorden in april en juli komen drie veelvoorkomende profielen naar voren: (1) (voorzichtig) optimistische respondenten; (2) respondenten die in juli wel verbetering zagen, maar bezorgd zijn over de toekomst, (3) respondenten die geen verbetering hebben ervaren en erg somber gestemd zijn over de toekomst.

Profiel 1: voorzichtig optimistisch

De respondenten binnen dit profiel maakten zich in april zorgen over hun werk of inkomen, maar hadden na de versoepeling van de maatregelen in juli weer meer werk en meer inkomsten. Bovendien denken zij dat corona op de langere termijn geen negatieve gevolgen zal hebben voor hun economische positie. Ongeveer een vijfde van de 138 respondenten kan tot dit profiel gerekend worden. De respondenten die tot dit profiel behoren, zijn meestal tussen de 35 en 64 jaar oud. Ze werken bijna allemaal als zelfstandige en hebben een inkomen variërend van modaal tot twee keer modaal. Ze zijn onder meer werkzaam in het onderwijs (docent), in de sociaal-culturele sector (muzikant) of in de gezondheidszorg (pedicure). Daarnaast is ook een aantal respondenten eigenaar van een horecazaak.

Een zzp'er die als kok werkt (man, 35-44 jaar, minimum- tot modaal inkomen) schreef in april: 'Het horecabedrijf waar ik werk is gesloten en ik ga nog slechts 1 dag i.p.v. 4 naar mijn werk.' Als belangrijkste verandering sinds de versoepeling van de maatregelen noemt hij in juli: 'Dat ik weer fulltime werk.' En over zijn verwachtingen over de impact van corona op de langere termijn schrijft hij: 'Ik denk niet dat de corona-uitbraak ingrijpende blijvende gevolgen voor mij heeft.'

Een beheerder van een cultuurcentrum (vrouw, 55-64 jaar, minimum- tot modaal inkomen) schreef in april: 'Het grote verschil van een hele drukke baan naar doelloos thuiszitten (het cultuurcentrum is gesloten).' Sinds de versoepeling was de grootste verandering voor haar in juli: 'Dat ik weer volledig werk in het cultuurhuis en groepen mensen ontvang, met inachtneming van de coronamaatregelen.' Ze is positief gestemd over de langere termijn: 'Ik houd mijn inkomen en alles blijft gelijk. Ik moet binnenkort mijn huis verkopen en de huizenmarkt is nog goed.'

Profiel 2: bezorgd over de toekomst

De respondenten in dit profiel zien net als de mensen hiervoor een positieve ontwikkeling tussen april en juli wat betreft hun werk en inkomen. Anders dan de respondenten uit het eerste profiel zijn zij echter bezorgd over de toekomst; zij verwachten dat de coronacrisis voor hen langdurige negatieve gevolgen zal hebben. Ongeveer een derde van de deelnemers behoort tot dit profiel. Ze zijn meestal tussen de 45 en 65 jaar oud. De meesten werken als zelfstandige. Veel van de mannen hier zijn werkzaam in het personenvervoer, als taxi- of vrachtwagenchauffeur. Veel van de vrouwen werken in het onderwijs of in de gezondheidszorg.

Een zelfstandig taxichauffeur (man, 45-54 jaar, modaal tot 2x modaal inkomen) schreef in april dat 'werk en inkomen' de grootste verandering was door Covid-19. Na het versoepelen van de maatregelen heeft hij in juli 'iets meer cliënten'. Toch is hij negatief over de toekomst: 'De taxibranche was al uitgehold en is nu op sterven na dood. Het gaat heel lang duren voordat mensen weer op stap gaan met een taxi.'

De cijfers geven een belangrijke indicatie van hoe ons land ervoor staat – maar de verhalen erachter zijn minstens zo belangrijk

Een schipper op de passagiersvaart (man, 55-64, minimum- tot modaal inkomen) schreef in april: 'Door de corona crisis heb ik als zzp'er geen inkomen meer. Ik mis mijn werk dat ik altijd met heel veel plezier gedaan had.' Na de versoepeling had hij 'na 3,5 maanden voor het eerst weer een werkopdracht'. Maar ook hij ziet de toekomst somber in: 'De komende jaren zal [ik] nooit meer de omzet maken als die van de afgelopen jaren.'

Een zzp'er die in het onderwijs werkt (vrouw, 55-64, minimum- tot modaal inkomen) schreef in april dat ze zich zorgen maakt over zowel haar eigen inkomen als dat van haar man: 'Mijn man en ik zijn beiden zzp'er. Ik in het onderwijs en hij in de evenementenbranche. We hebben van het ene op het andere moment geen inkomen. De komende weken weten we niet hoe we de hypotheek, zorgverzekering en andere verzekeringen moeten betalen.' Hun inkomen is in de maanden daarna voorzichtig verbeterd. In juli schrijft ze: 'Mijn man en ik hadden van de ene op de andere dag geen inkomen meer. Dat zorgde voor stress en onzekerheid. Door de Tozo-uitkering is dat nu wel wat afgenomen.' Corona heeft echter zo'n grote impact gehad dat ze langdurige gevolgen verwacht: 'Negatieve [gevolgen], spaargeld verdwenen, schulden opgebouwd.'

Profiel 3: geen hoop op verbetering

Het derde profiel, dat het somberste beeld schetst, komt het vaakst voor: twee op de vijf mensen behoort tot dit profiel. Respondenten binnen dit profiel schreven in april over het (gedeeltelijk) wegvallen van werk en inkomen, zij zagen sinds de versoepeling van de maatregelen in juli geen verbetering én zij zijn pessimistisch over de gevolgen op de langere termijn.⁸

De meeste respondenten binnen dit profiel zijn 55 jaar of ouder en hebben een gemiddeld of hoger opleidingsniveau. Wat betreft het type dienstverband is het een gevarieerde groep: naast zelfstandigen zijn binnen dit profiel ook relatief veel respondenten aanwezig die in loondienst werken of werkloos zijn. Deze mensen zijn wat ouder en vrezden vaak dat zij na baanverlies geen werk meer zullen vinden. Net als in het tweede profiel zijn hier relatief veel mannen vertegenwoordigd die in het personenvervoer werkzaam zijn. Waar taxichauffeurs in het tweede profiel sinds de versoepeling van de maatregelen een voorzichtige vooruitgang zagen, zijn in dit profiel enkele chauffeurs en eigenaars van touringcarbedrijven aanwezig die nog geen verbetering hebben ervaren. Respondenten uit andere hard geraakte sectoren, zoals de reis- en evenementenbranche en sportscholen, passen ook vaak binnen dit profiel.

Een uitkeringsgerechtigde vrouw (55-64 jaar, minimum-tot modaal inkomen), schreef in april: 'Ik ben net werkloos geworden, na een nare ontslagperiode, ik heb al oefening in thuis zitten en ben eigenlijk gelukkiger dan toen ik werkte.' Na de versoepeling van de maatregelen is zij nog steeds werkloos en lijkt het eerdere geluksgevoel weggeëbd. Over de langere termijn schrijft zij: 'Ik ben bang dat ik door mijn leeftijd helemaal geen baan meer zal krijgen, ik ervaar veel leeftijdsdiscriminatie (60+).'

Een eigenaar van een touringcarbedrijf schreef in april: 'Het feit dat ons bedrijf totaal geen (dat is 0 procent) inkomsten meer heeft. Alle bedrijvigheid is weggevallen en alle opdrachten tot eind juni zijn geannuleerd. Ik hou m'n hart [vast]. De versoepeling van de maatregelen heeft geen verbetering gebracht, omdat mensen geen gebruikmaken van de diensten: 'De aankondiging dat per 1 juli touringcars weer met volle bezetting mogen rijden en de eerste signalen van wat ik constant al vreesde, een bijna totale vraaguitval. We mogen wel maar we hoeven niets.' Over de blijvende gevolgen voor zijn bedrijf en werknemers is hij pessimistisch: 'Ik ga er van uit dat we werkvolume gaan verliezen. Ik werk al in een weinig renderende branche en ik vrees dat volume verlies forse negatieve gevolgen gaat krijgen.'

Een eigenaar van een sportschool (vrouw, 45-54 jaar, modaal tot 2x modaal inkomen) schreef in april dat haar bedrijf gesloten was. De versoepeling van de maatregelen heeft geen verbetering gebracht; over de langere termijn schrijft ze: 'Mijn bedrijf zou wel eens failliet kunnen gaan.' Het sluiten van haar bedrijf heeft niet alleen financiële, maar ook ingrijpende sociale gevolgen, zo schreef zij in april: 'Dus mijn sociale leven dat zich grotendeels afspeelt in de sportschool is er niet meer.'

Voorkom dat pessimisme omslaat in apathie

Met de tweede golf van de pandemie in het najaar, en de getroffen maatregelen om verdere verspreiding tegen te gaan – inclusief het opnieuw sluiten van de horeca en het verbieden van evenementen – zal de groep die in het derde profiel past naar verwachting groeien.

De beleidsmatige uitdaging zal erin gelegen zijn om te voorkomen dat voorzichtig optimisme over de toekomst omslaat in pessimisme, of dat pessimisme omslaat in berusting en apathie waardoor een situatie van werkloosheid wordt bestendigd. De literatuur leert ons immers dat werkloosheid substantiële negatieve gevolgen kan hebben voor de verdere arbeidsloopbaan en het inkomen, maar ook voor het mentaal welbevinden, voor de gezondheid, en voor familie- en gemeenschapsrelaties.⁹

De verwachting is dat de groep zzp'ers die in financiële problemen komt door de coronacrisis de komende tijd flink

zal toenemen en dat zij verder in de problemen raken als de financiële noodmaatregelen vanuit de overheid worden stopgezet.¹⁰ In veel gevallen zal het betekenen dat mensen die hun werk of bedrijf kwijtraken, geholpen moeten worden om ander werk te vinden in andere sectoren van de economie. Gezien de diversiteit aan sectoren waarin mensen werkzaam zijn, verschillen in leeftijdscategorieën waartoe zij behoren én verschillende behoeften en verwachtingen, zal dat geen gemakkelijke opgave zijn. Het vraagt dan ook een sterk gedifferentieerd arbeidsmarktbeleid van persoonlijke begeleiding, cursussen, opleidingen en andere vormen van steun.

De beleidsstrategieën moeten aansluiten bij zowel de waarborgfunctie (inkomensbescherming) als de activeringsfunctie (bevordering van arbeidsparticipatie) van het stelsel van sociale zekerheid. Daarnaast is aandacht voor de gevolgen van werkonzekerheid en werkloosheid voor de mentale gezondheid van belang, gegeven de risico's op psychische klachten en vermindering van het welbevinden,¹¹ en de kans op bestendiging van werkloosheid.

Noten

- 1 Delen van deze bijdrage zijn eerder gepubliceerd in hoofdstuk 3 van het rapport *De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland* (Engbersen e.a. 2020).
- 2 Engbersen, G. e.a., *De bedreigde stad. De maatschappelijke Impact van COVID-19 op Rotterdam*. Rotterdam: EUR / Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, 2020; Rusinovic, K. e.a., *Berichten uit een stille stad. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Den Haag*. Den Haag: De Haagse Hoge School, 2020.
- 3 *De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*, p. 12.
- 4 De rapportage over de derde meting verschijnt eind 2020.
- 5 <https://www.socialeVraagstukken.nl/angst-stress-en-somberheid-door-corona-verhalen-achter-de-cijfers/>
- 6 De antwoorden op de open vragen van de derde meting (eind oktober / begin november 2020) zijn op het moment van schrijven nog niet geanalyseerd.
- 7 Zie voor een uitgebreide methodologische verantwoording Appendix 2 van *De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*.
- 8 De combinatie van 'negatief sinds de versoepeling, maar optimistisch over de toekomst' (een vierde profiel) kwam slechts bij enkele respondenten voor. Dit profiel is in het hoofdstuk waarop deze bijdrage is gebaseerd wel beschreven, maar in deze ingekorte versie laten we het buiten beschouwing.
- 9 Zie Brand, J.E., The far-reaching impact of job loss and unemployment. *Annual Sociological Review*, vol. 41, p. 359-375, 2015.
- 10 <https://nos.nl/artikel/2342535-schuldengolf-zzp-ers-op-komsten-gemeenten-niet-klaar-om-hen-te-helpen.html>
- 11 Marangos, A.M. e.a., *Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020.

Marianne van Bochove is universitair docent aan de Erasmus School of Health Policy & Management van de Erasmus Universiteit Rotterdam en senior onderzoeker aan De Haagse Hogeschool. Haar onderzoek is gericht op veranderende verhoudingen tussen overheid, markt en gemeenschap in het zorg- en welzijnsbeleid. **Katja Rusinovic** is socioloog en als lector Grootstedelijke Ontwikkelingen werkzaam aan De Haagse Hogeschool. Centrale thema's in haar werk zijn de stedelijke arbeids- en woningmarkt, sociale mobiliteit en (super)diversiteit. **Godfried Engbersen** is hoogleraar Sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Zijn onderzoek is gericht op vraagstukken van sociale ongelijkheid en internationale migratie. **Toine Wentink** is socioloog en werkt als onderzoeker bij de afdeling Onderzoek en Business Intelligence (OBI) van de gemeente Rotterdam. Zijn beleidsonderzoek is gericht op het brede sociale domein, met de laatste jaren als zwaartepunt de jeugdzorg en de wijkteams.

'Spaargeld verdwenen, schulden opgebouwd'